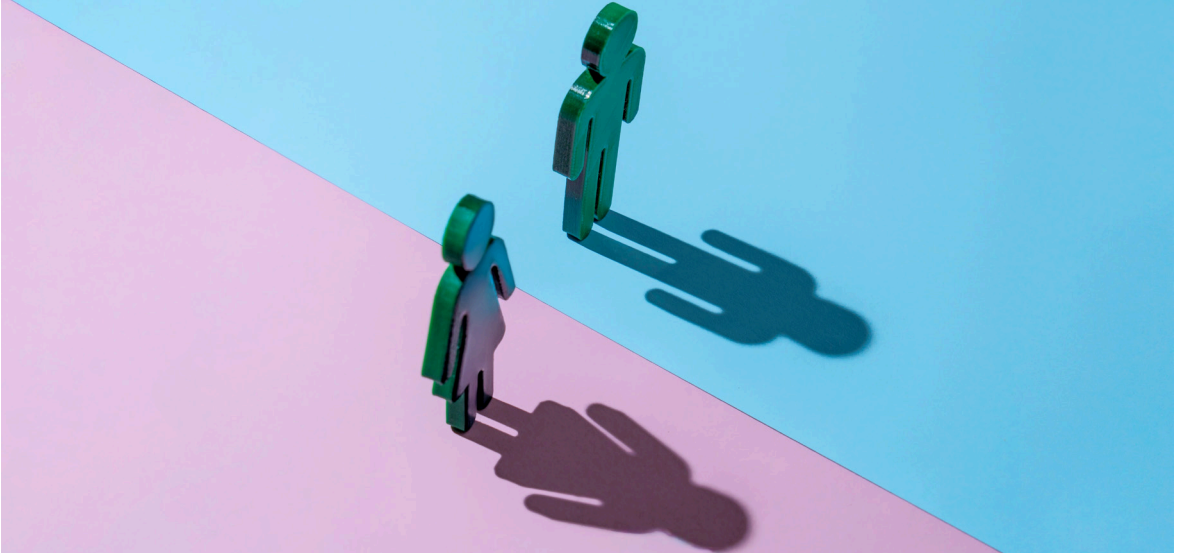

Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Gölgesinde Aile

“Toplumsal cinsiyet” kavramı, barındırdığı anlamı aşarak bugüne sırtına ağır yüklerle gelmiştir. Genel tanımlara ve tarihte ortaya çıkışına bakıldığında, biyolojik özellikler bakımından insana kromozomları aracılığıyla bir nevi otomatik olarak yüklenen cinsiyetlere toplumlar tarafından atanan ek özelliklere işaret eder. Bir diğer deyişle kadınlık ve erkekliği biyoloji dışında tanımlayan normlaşmış kabuller veya toplumun kadın ve erkekte beklediği davranış vb. kalıplarıdır. Kadının pembe renkle, naiflik, duygusallık, kibarlık, evcilikle ilişkilendirilmesi, öğretmenlik, hemşirelik, sekreterlik gibi meslekler deyince kadınların akla gelmesi, ev içindeki görevlerde mutfak, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımından kadınların sorumlu tutulması ve daha niceleri gibi kodlamalar bu kabullere verilebilecek yaygın örneklerdir. Buna karşılık, erkeğin cesaret, güç, korkusuzlukla tanımlanması, pilot, mühendis, üst düzey yöneticilik, tamircilik gibi mesleklerle anılması ve ev içi görevlerde sorumluluk alanının adeta yok sayılması toplumsal cinsiyet rollerini anlamak bakımından diğer ucu tanımlar. Yaygın kanının aksine yalnızca kadınlarla, kadınlıkla ilişkili bir kavram değil, erkek ve kadınları ortak biçimde ele alan bir kullanım alanıdır. Ancak unutulmamalıdır ki çoğu toplum tarafından kabul edilen bu ortaklığın yanı sıra, toplumdan topluma değişebilecek bir içeriğe de sahiptir kelime. Kadın odaklı algılanmasının en

önemli sebebi de elbette kavramın kadın çalışmaları çerçevesinde sıkça ele alınmış olmasıdır. Nitekim kavramın ortaya çıkışına Margaret Mead’in 20. yüzyılın ilk yarısında antropoloji alanında Samoa Adaları, Yeni Gine ve Endonezya’da gerçekleştirdiği etnografik araştırmaların bulguları etki edecektir. Yerli kabilelerin erkeklik ve kadınlık kabullerinin Amerikan toplumundan hayli farklı olması, bu alanın toplum tarafından inşa edilebileceği fikrini teorileştirme kapısını açacaktır. Kavramın İngilizce literatürde cinsiyete atanan toplumsal kabuller anlamında “gender” olarak tanımlanmasının tarihi ise 20. yüzyılın sonlarında sosyolog Ann Oakley tarafından gerçekleşir. Feminist yazının bir parçası olarak Oakley kavramı, toplumdaki kadın-erkek eşitsizliklerini tanımlamanın bir aracı olarak kullanılacaktır.

Alanın bir disiplin olarak şekillenmediği ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramının henüz kullanılmadığı 20. yüzyıl girişinde, yine doğrudan kadınlarla bağlantılı olarak kelimenin haiz olduğu anlam çerçevesi, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa’da kadınların kamusal alana çıkmaları ile yükselen bir itiraza konu olmuştur. Bu anlam çerçevesi eşit ücret, eşit vatandaşlık taleplerinden, kamusal alan-özel alan tartışmalarına varan, temel hak ve hürriyetler noktasında yürütülen bir mücadelenin temel hareket kaynağıdır. Genel kanının aksine Osmanlı kadınları tarafından hızla

benimsenen mücadele, Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketi akabinde yaşanan gelişmelerle doğrudan bağlantılı olarak Fatma Aliye, Emine Semiye, Şâir Nigâr Hanım gibi özellikle devlet ricâlinin kızları tarafından dile getirilmiştir. Kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri hakkında dönemin basın mecrasında varlık göstererek tartışmaları yürüten bu "harekât-ı nisvân", kendi aralarında da bir konsensüse varamamış, geleneksel cinsiyet rollerinde kırılmayı savunanlarla, itidali savunanların polemikleri dönem aydınlarının konularından biri olmuş, uzunca bir süre kadın teması, aile ve çocuk odağında tartışılmıştır. Tarihin gidişatında yaşanan dönüşüm ve Anadolu topraklarında ulus devlet formunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti kurucuları kadın kimliğini yeniden şekillendirmek adına bir dizi karar almış ve eyleme geçmişse de toplumsal cinsiyet rolleri normlarındaki tartışmalarda yaşanan asıl kayma için iletişim araçlarının etkinliğini arttırması beklenecektir.

Türkiye özelindeki bu dönüşüm ve tartışmaları ayrintılandırmadan önce, kavramın Batı'daki seyrine

bakmakta fayda vardır. Zira İngilizce "gender" kelimesinin 20. yüzyıla kadar "cinsiyet" kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığını belirtmek, Türkiye merceğinde kavramın temel esaslarında yaşanan kaymayı anlamak açısından önemlidir. Psikolog ve cinsellik uzmanı olan John Money 1950'lerde kadın ve erkek cinsiyetlerinin biyolojik özelliklerin yanı sıra toplumsal pratiğe dayanabileceğini vurgulayan bir yerden "gender" kelimesini kullanmıştır. John Hopkins'de kurduğu ve hermafrodit bireylerin cinsiyet yönelimlerini araştırıp, cinsiyet değiştirme süreçlerini yürüttüğü "Gender Identity Clinic" ve geliştirdiği "gender roles" kavramsallaştırması, aslında "toplumsal cinsiyet" anlamı taşıyan "gender" kelimesinin bugün "cinsiyet" şeklinde algılanması ile yaşanan kafa karışıklığının bağlamına etkisi olacaktır. Money'nin bu kullanımından hareketle zamanla "gender identity" teriminin psikoloji alanında, kişilerin biyolojik ve toplumsal faktörlerin yanında kendilerini hangi cinsiyette hissettiklerini konu alan bir temelde değerlendirilmesi de bu kaymayı şekillendirecektir. Bu durumu

1 Diğer bir ifadeyle intersex, yani bir canlının hem dişi hem de erkek üreme organlarına sahip olması durumunu ifade eder.

güçlendiren süreç ise kişilerin doğdukları biyolojik cinsiyetlerine aidiyet hissetmemeleri veya eşcinsel yönelimlerinin Amerikan Psikoloji Birliği tarafından önce “cinsel yönelim bozukluğu” olarak tanımlanıp, 1990’da Dünya Sağlık Örgütü hastalık listesinden çıkışına varmasıyla gelişecektir. Böylece “toplumsal cinsiyet kimliği” kavramı olarak ortaya çıkan “gender identity”, zamanla “cinsel kimlik” çerçevesinde bir anlamlandırma bagajı yüklenecektir. Bu noktadan hareketle, ithal olarak Türkçeye eklenen ve temelde birbirlerinden tamamen farklı anlamlara sahip olan toplumsal cinsiyet (gender) ve toplumsal cinsiyet kimliği (gender identity) kavramı Türkiye’de birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanacak, toplumsal cinsiyet ideolojisi karşıtı söylemler, bizatihi “toplumsal cinsiyet” kullanımını tabulaştıran sorunlu bir yerde konumlanacaktır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin Türkiye özelinde yeniden kadın üzerinden tartışılmaya başlaması için 1980’ler ve sonrasına bakılmalıdır. Osmanlı “harekât-ı nisvânı” ile başlayan feminist damarın yeniden ortaya çıkacağı bu dönem, dünya ile paralel biçimde tartışmaların yürütülmesi anlamına da gelecektir. Özellikle dünyadaki gelişmelerin etkisinin hissedildiği bir eşik olarak bu tarih, tartışmaların yönünün de kaydığı bir evreyi temsil eder. LGBT gruplarının psikoloji alanına yerleşen “cinsel kimlik” kabullerinin de etkisiyle toplumsal cinsiyet odaklı söylemleri araçsallaştırması, ikili cinsiyet kabullerini tartışmaya açan feminist söylemlerin ortaya çıkması, heteronormatifliği2 eleştiren bir yerden cinsiyet ve cinsellik alanının kasıtlı olarak alt-üst edilmesi gündemi işgal

etmeye başlayacaktır. Bu alt-üst ediş, Judith Butler tarafından 1990’lı yıllarda Foucault’ya dayanan analizlerle cinsiyetin bizatihi kendisinin performatif olduğunu iddia ettiği “Cinsiyet Belası; Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi (Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity)” kitabı sonrasında temelleri atılan kuir teoriye3 dayandırılabilir. Butler’a göre yalnızca toplumsal cinsiyet değil, biyolojik cinsiyet de söylemsel bir inşadır. Ona göre biyolojik farklara bakıldığında bunların “kadın” ve “erkek” olarak adlandırılmalarının sebebi, zihinlerdeki toplumsal cinsiyet kalıplarıdır. Böylece aslında kitabın ismi Türkçeye çevirilirken Butler’ın iddialarına paradoksal biçimde paralellik gösteren bir tercihte bulunulmuş, “gender” kavramı, “toplumsal cinsiyet” yerine “cinsiyet” kelimesiyle karşılanmıştır. Bu, Butler’ın “biyoloji de inşadır” teziyle doğru orantılı, biyolojik ve toplumsal olanı aynı potada eriten bir tercih olmuş, hem sosyal rollere hem de biyolojik kadınlık ve erkeklik kategorilerine dair bir sorgulamayı içermiştir. Teorinin LGBT gruplar tarafından sahiplenilmesi ve araçsallaştırılması ile bu sorgulama, “toplumsal cinsiyet ideolojisi” olarak çevirilen, cinsiyet kategorilerindeki akışkanlığa işaret eden “gender ideology” karşıtı tepkinin zamanla gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye’de “toplumsal cinsiyet” kavramının kendisine karşı da bir defans mekanizması yaratmıştır.

Hakikaten, cinsiyetler arası dengeyi bozma potansiyeliyle, biyolojik nizamı alt-üst ederek, akışkan cinsiyet kabulleri odağında bir propaganda aracı haline dönüşen bu ideolojik yaklaşım, biyolojik cinsiyetleri bir performanstan öte algılamayıp,

2 Kadın ve erkekte oluşan ikili cinsiyet kabullerini norm olarak gören ve cinsel yönelimleri de bu çerçevede kabul eden, eşcinselliği normdan sapma olarak tanımlayan yaklaşım.

3 Cinsiyet ve cinselliğe dair sabit kadın-erkek kategorisini ve buna bağlı normları reddederek; kimliklerin belirsizliğini ve akışkanlığını savunan politik ve felsefi kuram.

— 66 —

Biyolojik cinsiyetin tabii sürecini “hissetme” veya “performe etme” düzeyine indiren bu yaklaşım, kadın kategorisinin ontolojik sınırlarını belirsizleştirmesi ile “kadın” kavramının analitik gücünü yitirmesine de kapı aralamaktadır.

— 67 —

doğuştan gelen cinsiyeti yapı-sökümüne uğratarak aslında aileyi de dolaylı olarak etkileyecek bir sosyal dönüşüm tehlikesi içermektedir. Bu tehlikenin bizatihi kendisi ideolojilerden bir ideoloji olan küreselleşme ile yaygınlaşmış ve kendi normlarını dijital alanın, yeni medya sistemlerinin ve iletişimde yaşanan gelişmelerin imkanlarını kullanarak aktarmıştır. Özellikle sosyal medya mecraları ve internet üzerinden yürütülen dijital aktivizmin bir meyvesi olarak gelişen “kadın+” hareketi, feminist hareketin trans bireyleri de kapsamayı tartışmalarının bir çıktısı olarak kadınlık alanının işgali anlamına gelecek biçimde, biyolojik cinsiyet fark etmeksizin kendisini kadın olarak tanımlayan her bireyi kadınlık alanında ağırlayan bir ideolojiye dönüşme yolundadır. Türkiye’de özellikle üniversite merkezli kadın kulüpleri aracılığıyla kabul edilen “kadın+” terimi, alanını sosyal medya üzerinden genişleterek, kapsayıcı olma iddiası taşıyan bir yerden söylem üretmektedir. Dijital mecraların hızı ve yüzeyselliği içinde büyüme imkânı bulan bu hareket, biyolojik gerçekliği dile getiren her türlü eleştiriyi “fobi” veya “nefret söylemi” olarak etiketleme yoluyla marjinalize etmektedir. Yarattığı dogma ve dayatmalarla bu durum, bilimsel ve sosyolojik tartışma zeminini baltalamakta;

“kadın+” gibi oldukça akışkan terimlerle topluma dayatılmaktadır. Bu dayatmanın kurumsal boyutlarının vardığı noktada Amerika Birleşik Devletleri merkezli, kamuoyunu yönlendirmede oldukça etkili bir LGBT organizasyonu olarak bilinen Stonewall gibi yapılar, Oxford Üniversitesi’ne annelik ile ilgili akademik metinlerde, kadına atıfla kullanılan “she” (o) zamirinin kaldırılmasını ve akışkan cinsiyetleri de kapsayacak ifadelerin kullanılmasını dayatabilmektedir. Benzer bir dil mühendisliği girişimine, İngiltere’de kamu tarafından finanse edilen National Health Service (Ulusal Sağlık Servisi - NHS) metinlerinde de rastlanmaktadır. Söz konusu metinler, biyolojik cinsiyeti kadın olan annelerle özdeşleşmiş “emzirme” (breastfeeding) eylemi yerine; LGBT bireyleri de kapsadığı gerekçesiyle “göğüsle besleme” (chestfeeding) gibi kavramların ikame edilmesine odaklanır. Dolayısıyla, ailede anne rolünü üstlenen kadının biyolojik bakımdan varlık sahasına yapılan bu müdahale, kavramsal bir anomali ve karmaşa yaratma riski taşımaktadır. Biyolojik cinsiyetin tabii sürecini “hissetme” veya “performe etme” düzeyine indiren bu yaklaşım, kadın kategorisinin ontolojik sınırlarını belirsizleştirmesi ile “kadın” kavramının analitik gücünü yitirmesine de kapı aralamaktadır. Bu

durum, kadınların biyolojik cinsiyetleri sebebiyle maruz kaldıkları tarihsel eşitsizliklerin görünmezleşmesine yol açtığı gibi, feminist hareket içinden doğan bu tür fraksiyonlar, kadın hakları savunusu bağlamında söylem üreten feminist hareketin tamamına karşı bir reaksiyon gelişmesine sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan annelik, biyolojik bir üreme işlevi yüklenmenin yanı sıra, aile kurumunun yapı taşı olan sembolik bir merkezde yer almaktadır. Bu merkezin, bedensel gerçeklikten koparak, bireylerin hislerine dayalı bir kimlik beyanına indirgenmesi, aile içindeki rol dağılımında bir köksüzleşme yaratacağı gibi, çocuğun gelişim süreçlerinde ve toplumsal hafızada telafisi oldukça güç anomaliler doğurma riski taşır.

Yine “deniz atı ebeveyn” tanımlamasıyla, biyolojik olarak kadın cinsiyetinde doğmuş, sonradan erkek olmaya karar vermiş fakat kadın üreme organlarını muhafaza eden trans erkek bireylerin çocuk sahibi olmaları noktasında üretilen ideolojik söylem de bu sürecin sonuçlarındandır. Dijital kanallar üzerinden aktarılan bu süreçte dil, tam anlamıyla ideolojik bir aygıt olarak yeniden kurgulanmakta; “anne” kelimesi yerine “doğuran ebeveyn” veya “yumurta taşıyıcısı” gibi mekanik tanımlar ikame edilmektedir. Bu terminolojik mühendislik, anneliği biyolojik ve duygusal bütünlüğünden koparıp salt teknik bir taşıyıcılığa indirgemekte, böylece kadının/annenin, erkeğin/babanın toplumsal hafızadaki özgün yeri silikleştirilmektedir. Annelik ve babalıkları cinsiyetten ârî bir kategoriye yerleştirmeyi normalleştiren yaklaşım, çekirdek aile yapılarında yeni normlar üretmekte, bu normların kabulünü dayatmakta ve dolaylı biçimde cinsiyet-sizleştirme potansiyelini aile kurumuna taşıma riski barındırmaktadır.

Önemli bir diğer mesele ise, çapraz cinsiyet performansları olarak tanımlanacak bu ideolojik yaklaşım, “toplumsal cinsiyet rollerini” tartışmaya açarak toplumsal mutabakat oluşturma çağrılarının aksine, yeniden üretmektedir. Yani heteronormatif cinsiyet rejimini kökten yıktığı iddia edilen bu öznelere topluma sunum şekli oldukça sorunludur. Bir yanda erkekliğe geçiş süreçlerinde; modern toplumun biyolojik erkeklerde eleştirdiği aşırı maço tavırların, sert bakışların, kaba kuvvet vurgusunun veya bacakları açarak oturma gibi jestlerin, gerçek erkek olmanın kanıtı gibi abartılı şekilde sergilendiği görülür. Diğer yanda ise kadınlık; yetişkin bir birey olmaktan çıkarılıp çocuksu bir fanteziye (girlhood) hapsedilen jestlerle “infantilize”⁴ edilmekte; protezlerle yaratılmış gerçekdışı vücut hatları, drag estetiğine varan abartılı makyaj ve dekolteli kıyafetlerle karikatürize bir feminenlik sunumuna indirgenmektedir. Durumun barındırdığı ironide cinsiyet kalıplarını kırdığını savunan bu ideoloji, pratikte en stereotipik, kaba ve karikatürize edilmiş “erkeklik” veya “kadınlık” sembollerine sığınmakta; böylece toplumsal cinsiyet rolleri sağlıklı bir zeminde müzakere edilmek yerine, bir nevi “taklit” ve “performans” nesnesi haline getirilerek yeniden ve daha katı biçimde üretilmektedir.

Sonuç olarak, “toplumsal cinsiyet rolleri” gibi aslında müzakereye açılmaları durumunda kadınlık ve erkekliklere hizmet etme ve toplumu geliştirme potansiyeline sahip bir alan krize girmiş, yıkıcı ideolojik yaklaşımlara kurban edilmiştir. “Toplumsal cinsiyet” rolleri ve “toplumsal cinsiyet ideolojisi” oldukça problematik bir biçimde birbirinden ayıramayacak bir yerde konumlanarak, “toplumsal cinsiyet” kavramı tabulaştırılmış, temel

4 Çocuksulaştırmak.

argümanlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

Halbuki, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden sağlıklı, yapıcı ve bilgilendirici kamuoyu oluşturmak, toplumsal alanın arızalarını tamir etme, kadın ve erkeğin toplumda müzakere imkânı bulup muhtabakat sağlamasına aracılık etme fırsatı sunabilir. Zira toplumsal cinsiyet rolleri cinsiyetlerin davranışları, eylemleri ve görevleriyle alakalıdır, gündelik hayatın sosyolojisidir ve yapıcı bir eleştiri temelinde dönüşmesi, değişmesi mümkündür. Oysa toplumsal cinsiyet ideolojisi bu rolleri, ya kadın-erkek arasındaki dengeyi herhangi biri aleyhine kökten bozmaya meylederek derinleştirir ya da bizatihi cinsiyetin altını oyarak alt üst eder.

Bilhassa dijital yankı odalarında ve sosyal medya algoritmaları aracılığıyla hızla yayılan, biyolojik gerçekliği önemsizleştiren bu ideolojik yaklaşım, toplumun temel dinamiklerine dair zihniyeti kökten dönüştürme gücüne sahip riskli bir araca dönüşmüştür. Kendi dogmalarını üreten bu ideolojiye karşıt savunular geliştiren yerel yapılar ise, tabii olarak kadını, erkeği ve dolayısıyla aileyi koruma refleksiyle bir mücadele çabasına girişmiştir.

Bu noktada politika yapıcıların oldukça önemli sorumlulukları bulunduğunu vurgulamak gerekir. Yasaklayıcı, ayrıştırıcı veya bireyleri ötekileştirici değil, ideolojilerle mücadele eden, inşa edici bir tutumla; “toplumsal cinsiyet” kavramı ile alakalı karmaşaya müsaade etmeyecek ve “cinsiyet kimliği ideolojisi” ile ayrımını vurgulayacak netlikte bir söylem üretilmelidir. Devletin ve sivil toplumun, cinsiyet ideolojisinin başarıyla yürüttüğü dijital aktivizme karşı medya okuryazarlığını önleyen stratejiler geliştirmesi elzemdir. Ayrıştırıcı bir dilden ziyade, temel argümanların “öteki”

yaratmadan, toplumsal dokuyu onarıcı meşru bir zeminde sürdürülmesi, toplumsal birliği ve ailenin geleceğini teminat altına almak adına hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça:

Bannerman, L. (2022, Eylül 9). Don't call mothers 'she' in advice on maternity, Stonewall urges Oxford. *The Times*. <https://archive.md/rXnFX>

Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*. İstanbul: Metis.

Tosun Durmuş, B. (2024). “Women Plus Movement, as an Achievement of Digital Activism”. B. A. Önder & D. Yengin (Ed.), *Digital Activism and Design* içinde. Lausanne: Peter Lang AG.

Chestfeeding if you're trans or non-binary (2025, 9 Ocak). <https://www.nhs.uk/pregnancy/having-a-baby-if-you-are-lgbt-plus/chestfeeding-if-youre-trans-or-non-binary/>

Çakır, S. (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.

Goldie, T. (2014). *The Man Who Invented Gender: Engaging the Ideas of John Money*. Vancouver: Ubc Press.

Keskin Aksay, N. (2025). “Toplumsal Cinsiyet Söylemi ve Temsili: ‘Etnografik’ Bir Tartışma”. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış & Hale Albayrak (Ed.), *Cinsiyet Nöbeti içinde*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society*. Surrey: Ashgate Publishing Limited.